

НАЦІОНАЛЬНА ПРАВОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ В СІМ'Ї ПРАВОВИХ СИСТЕМ СУЧАСНОСТІ

Формування в Україні національної правової системи – це вираження єдності суспільства, один з важливих проявів державного суверенітету. Обрано мирний, реформістський шлях її розбудови, що передбачає спадкоємний зв'язок з минулими прогресивними напрацюваннями при запереченні історичних принципів і підходів, властивих соціалістичному праву. Трансформація у всіх структурних елементах правової системи України відбувається в умовах відкритості, світових інтеграційних процесів та одночасно зовнішніх впливів, іноді деструктивних, що ускладнює завдання молодій державі й водночас із цим мобілізує її творчі сили на створення суспільства високих демократичних стандартів [10, с. 88].

Понад 70 років історії Радянської України дали підставу для віднесення її правової системи (як і правових систем республік СРСР) до соціалістичного типу, яку компаративісти Заходу ще в 60-70-ті роки ХХ

ст. йменували заідеологізованою, тоталітарною. Її відносили до родини соціалістичного права, особливостями якого Р. Давід вважав те, що керівники соціалістичних країн вбачають провідну мету у створенні суспільства нового типу, в якому не буде таких понять, як «державна» і «право». У зв'язку із цим причиною й головним джерелом соціалістичного права вважалась революційна творчість керованого Комуністичною партією законодавця, який виражає волю народу [4, с. 24]. Як результат – правова система УРСР (як і всього СРСР) виявилася недиференційованою, що ставило її в один ряд з правовими системами світу, які не провадять жорсткого поділу між правом, релігією, мораллю й політикою.

Проблемами національної правової системи України опікувалися такі науковці, як О.В. Кресін, Ю.Н. Оборотов, О.Ф. Скакун, В. Стретович, Є.О. Харитонов [5; 9-11; 13] та ін.

Процес формування правової системи України відбувався

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

у 2 етапи: перший – від дня проголошення незалежності України до прийняття Конституції 1996 р. (1991-1996 рр.), другий – після прийняття Основного Закону, яким не тільки зорієнтовано народ України на побудову незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, а й зафіксовано основні правові засади її подальшого економічного, політичного й соціально-культурного розвитку і накреслено шляхи реформування [8, с. 3].

Нині настає третій етап, пов'язаний з конституційним реформуванням, переходом від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління, що супроводжується демонтажем залишків адміністративно-командного режиму.

На першому етапі правова система України складалася як самостійна на нових засадах: вона звільнялася від тоталітарної сутності й повинна була заповнити цю порожнечу результативним гуманістичним орієнтиром. Визначальним було й те, що при прийнятті найважливіших правових актів держави робилися посилання на Декларацію про державний суверенітет. Було прийнято Закон «Про правонаступництво України» (12 вересня 1991 р.), який установлював, що «до ухвалення нової Конституції України на

території України діють Конституція (Основний Закон) Української РСР», а також закони Української РСР та інші акти, ухвалені Верховною Радою Української РСР, оскільки вони не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності України» [1; 1991. – № 46. – Ст. 617].

Формуванню правової системи сприяла реалізація принципу поділу державної влади на законодавчу, виконавчу й судову, обрання першого законодавчого органу України – Верховної Ради (1990 р.), схвалення основного її процедурного документа – Регламенту (1994 р.). Були внесені доповнення та зміни до чинної Конституції УРСР. Відбувалося кількісне накопичення нормативно-правових актів у тих сферах суспільних відносин, які не були врегульовані законодавством; а також прийняті закони «Про вибори Президента України» [1; 1991. – №20-21. – Ст.291], «Про вибори народних депутатів» [1; 1993. – № 38-39. – Ст. 449] та ін. Проте гостро відчувалась недосконалість в організації й функціонуванні державної влади. Значну роль у закладенні підвалин національної правової системи відіграв Конституційний договір між Верховною Радою і Президентом України, прийнятий 8 червня 1995 р. [12; 1995. – №18.

– Ст.133].

Конституція України 1996 р. послужила підґрунтям процесу формування правової системи. Вона орієнтувала громадян на сприйняття загальнолюдських цінностей, як-то: верховенство права, політичний плюралізм, ринкові відносини, громадянське суспільство, демократична соціальна правова держава. У ній було зафіксовано правовий статус вищих органів державної влади – парламенту, Президента, уряду.

Було звернено увагу на правове становище Криму в складі незалежної України. Кримська Автономна Радянська Соціалістична Республіка, утворена 12 лютого 1991 р., була перейменована на Автономну Республіку Крим (АРК) 24 квітня 1992 р. Її Конституцію, прийняту Верховною Радою АРК 6 травня 1992р., що діяла (зі змінами й доповненнями) понад 6 років, 23 грудня 1998 р. було замінено новою після схвалення Верховною Радою України [10, с. 53]. Визначено, що нормативно-правові акти парламенту й рішення уряду АРК не можуть суперечити Конституції й законам України і приймаються відповідно до Конституції України, її законів, актів Президента й Кабінету Міністрів України та на їх виконання.

Відбулася децентралізація правового регулювання, що

була зумовлена роздержавленням власності, відмовленням від монополії у сфері ідеології, реальним створенням багатопартійної системи. Поширилося правове регулювання на раніше не регламентовані правом царини публічного життя, наприклад, на банківсько-фінансову сферу [6, с. 6]. Затребували юридичної ідентифікації нові явища в правовій реальності суспільства (приміром, нові види злочинів у кримінальному праві). Розширилися сфери застосування традиційних правових інститутів. Виділилися такі галузі права, як фінансове, земельне, господарське, податкове, виникли нові інститути права – президентства, кредитних спілок, земельного сервітуту та ін. Поступальний розвиток отримали такі галузі публічного права: конституційне, адміністративне, кримінальне, фінансове, кримінально-процесуальне, цивільно-процесуальне, виправно-трудова, митне, міжнародне приватне право та ін. Певний імпульс для розвитку здобуло соціальне право. Проте зміни в публічно-правовій сфері відбувались повільно й несистематично.

Зараз уже можна вести мову про створення фундаменту правової системи України як незалежної держави, значною мірою очищеної від догматичних нашарувань попереднього

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

періоду. Однак вона, незважаючи на 17-річчя незалежного існування національної державності, знаходиться ще в стадії перехідного періоду й зберігає деякі залишки системи соціалістичної, з якої вийшла.

Принципи народовладдя і прав людини, що формуються, конституційно визнані фундаментальними цінностями правової системи. Природні права індивіда постулюються як критерій правового характеру законів. Конституція України прямо вимагає підкорятися правам людини діяльність усіх органів влади, забороняє видавати й застосовувати закони, що порушують право. На пріоритетне місце принципу верховенства закону вийшов саме принцип верховенства права. Він є першоосновою української правової системи, передує й вирішує матеріальну сутність Основного Закону країни. Його забезпечення стало імперативом національної правової системи, а нормам Конституції надана пряма дія.

У XXI ст. для української правової системи відкрилися внутрішні й зовнішні можливості до зближення з романо-германською сім'єю правових систем. Не лише форма, а й зміст права України здобувають більше подібних рис з європейсько-континентальним типом правових систем. Водночас

актуалізуються завдання збереження окремої національної правової культури на фоні активного діалогу інших, а посилення інтегративних процесів і нав'язування окремих правових цінностей активізували проблему типології правових систем, їх віднесення до тієї чи іншої правової родини, перспектив і шляхів розвитку кожної з них. Тому можна лише приєднатися до застереження М.М. Марченка, яке полягає в побажанні «збереження самотності», «запобіганні односторонньому поглинанню вітчизняного права континентальним» [7, с. 473, 474].

Правовий фундамент, закладений за період незалежності України як держави з перехідною економікою, дозволяє стверджувати, що вона має широкий спектр загальних рис з іншими правовими системами (Росії, Білорусії та ін.), які розвивалися в межах східноєвропейської традиції права, що характеризується близькістю до германської групи у сфері приватного права, хоча в останні роки держава й зазнала деякого впливу англо-американського типу (сім'ї) правових систем – як позитивного, так і негативного (траст). Правова система України, що формується, вбирає в себе весь позитивний досвід попереднього багатовікового

Питання історії держави і права та політико-правових учень

розвитку вітчизняного права й має цілеспрямований вектор розвитку – міжнародні стандарти прав людини й рішення Європейського суду з прав людини.

Сьогодні можна констатувати, що її правова система в основному структурно впорядкована за допомогою джерел (форм) права та інших юридичних засобів, найбільш притаманних континентально-європейському праву, які забезпечують досягнення належного правопорядку як умови вільної і стійкої взаємодії суб'єктів національного права. Необхідному стану рівноваги в суспільстві сприяє наявність механізму самоорганізації, який виявляється в таких позадержавних структурах, як місцеве самоврядування, громадські організації, приватні корпорації тощо.

Досягнутий рівень розвитку правової системи України визначається її відповідністю європейським і міжнародним правовим стандартам, тобто ступенем розвиненості громадянського суспільства і правової державності, правової свідомості, правового мислення, правової культури. Побудова правової держави і громадянського суспільства потребує, щоб правова система України ґрунтувалася на принципах, передбачених Конституцією й законами нашої

держави, зокрема, на принципах верховенства права, гуманізму, демократизму, соціальної справедливості, конституційності, законності.

Зауважимо, що в юридичній літературі не існує єдності думок з приводу характеристики сучасних правових систем пост-соціалістичних країн Східної Європи. У цілому ж дослідники цієї проблематики виходять з існування 3-х варіантів розвитку правових систем: (1) повернення чи рух у лоно романо-германської правової сім'ї; (2) запозичення досягнень різних правових культур при збереженні своєї правової ідеології, правових традицій, правових процесуальних форм і формування на цьому підґрунті слов'янської правової сім'ї; (3) формування 3-х самостійних правових сімей на колишньому правовому просторі центральноєвропейських і східноєвропейських країн: а) прибалтійської з її тяжінням до північної, скандинавської правової сім'ї; б) слов'янської у сполученні з азійсько-мусульманською правовою сім'єю і в) центральноєвропейської з її тяжінням до романо-германської правової сім'ї. Таким чином, виокремлюються 3 концепції належності правової системи України до певної сім'ї : (а) до романо-германського права; (б) до євразійської, специфіка

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

якої вбачається в тому, що українське право й законодавство мають складну метафізику, а його чисто технічні характеристики не є абсолютними показниками юридичної його природи й своєрідності [9, с. 125] і (в) до східноєвропейської, що сформувався в рамках східноєвропейської правової традиції [13, с. 22].

Таким чином, необхідно зазначити, що найдоцільнішим є обґрунтування того, що правова система України тяжіє до східноєвропейської правової традиції і повертається в сім'ю романо-германського права. Це пояснюється нижченаведеним.

1. Як у XVIII-XIX ст., коли український народ цілком не залучився до самодержавства як принципу державної організації, що виразили його найкращі представники та не сприйняв «урізування», обмеження його державності, так і в радянську добу він приховано виявляв протест проти обмеження прав людини, надмірної державної централізації, квазіфедералізму, прагнучи до політичної й особистої свободи» [10, с. 50]. Вважаємо за необхідне також відмітити, що вітчизняна політико-правова думка розвивалася саме під впливом європейської й російської. Європейська революція 1848-1849 рр. (так звана «весна народів») оживила полі-

тичне й культурне життя на західноукраїнських землях, призвела до прийняття австрійської конституції, виборів до Галицького сейму.

На території України діяло загальне право, поряд з ним – магдебурзьке. У середині XIV ст. в таких містах, як Сянок, Львів, Кам'янець-Подільський, Луцьк, Снятин, Житомир, Київ, Дубно, Ковель, Берестечко, Брацлав, Корсунь, Острог, Переяслав, Канев, Вінниця, поширюється магдебурзьке право, яке мало значний вплив на розвиток місцевого самоврядування. Це право містам надавали Галицький князь, Великий князь Литовський або Король Польський. Воно оформлювалось магдебурзькими грамотами, які відігравали таку ж роль, як і хартії (статути) західноєвропейських міст. За допомогою отримання положень цього права скасовувалися прийняті норми, міста виводилися з-під юрисдикції місцевої адміністрації (феодалів, воєвод, намісників та ін.), вводилися такі власні органи місцевого самоврядування, як магістрат [14].

2. Процес створення незалежної правової системи України супроводжувався не тільки виходом вітчизняного правового простору із загальносоюзного, а й його якісними змінами. Насамперед ідеться про зміну самого

типу правової системи держави, про перехід від правової системи соціалістичного права до європейсько-континентального, тобто про повернення в сім'ї романо-германських правових систем, становлення комплексу нових суспільних відносин, у тому числі й правових. Тому сучасна правова система України характеризується як така, що є ближчою до романо-германської, але має запозичення елементів англосаксонської [13, с. 19-33]. Це є об'єктивною закономірністю, зумовленою зближенням суспільно-політичних національних систем на Європейському континенті [16, с. 10].

За роки незалежності держави закладено новий правовий фундамент, що дозволяє стверджувати, що правова система України є різновидом романо-германської правової сім'ї. На сьогоднішній день не існує істотних відмінностей її національної правової системи від романо-германського права ні за способами створення правових норм, ні за їх систематизацією, ні за їх тлумаченням або використанням у правозастосовній практиці. Певні кроки зроблено й у напрямку зміни праворозуміння: офіційно визнані характерні для європейської правової традиції ідеї верховенства права, правової соціаль-

ної демократичної держави, поділ права на публічне й приватне, непорушність приватної власності, пріоритету прав людини.

Із наведених міркувань можемо зробити висновок, що українська правова система повертається до романо-германської правової сім'ї, що, однак, відбувається поступово. У зв'язку із цим сьогодні її потрібно вважати системою перехідного типу, яка лише схиляється до романо-германської правової сім'ї, але є своєрідним асоційованим її членом. Зараз першочергового значення набуло питання про взаємовідносини вітчизняної правової системи з європейським правовим простором щодо інтеграційних прагнень нашої держави, а також напрямків судово-правової реформи.

3. За сучасних умов європейський вибір України – це одночасно й рух до стандартів реальної демократії, інформаційного суспільства, соціально-орієнтованого ринкового господарства, що базується на принципах верховенства права й забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Обраний шлях дозволяє прогнозувати поступове приєднання національної правової системи до сім'ї романо-германського права як повноправного члена після

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

успішного завершення політико-правових реформ.

Стратегічний напрям сучасної Української держави – входження в європейський простір – є об'єктивно й історично зумовлений як її національним і культурним розвитком, так і правовим. Україні процес інтеграції з Європою потрібен для ефективного її функціонування, підвищення міжнародного престижу, забезпечення трансформації її соціальної системи, становлення як самостійної, економічно сильної держави. У той же час міжнародне співтовариство заінтересоване в незалежній, демократичній Україні як у чиннику стабільності на Сході й у Центрі Європи, який є стратегічно важливим для його розвитку як єдиного цілого. Отже, інтеграція України з Європою потребує створення концепції такого розвитку, проведення відповідних інтеграційних і реформаторських заходів, які мають бути співвіднесеними між собою.

В Україні проголошено курс держави на європейську інтеграцію. На першому її етапі державою проведена значна робота з метою приєднання до низки конвенцій Ради Європи [3, с.133]. Наступний етап цього руху полягає у створенні правової бази для взаємодії України і Європейського Союзу, і для гар-

монізації законодавства його країн-членів. Одночасно зі зближенням законодавств зростає й пріоритет європейського права, що супроводжується застосуванням європейських принципів, норм і понять у національному праві. У щорічному посланні Президента України «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки» визначено завдання довгострокової стратегії, що має забезпечити Україні, як високорозвиненої, соціальної за своєю сутністю, демократичної правової держави, її інтегрування до світового економічного процесу як держави з конкурентноспроможною економікою, здатної вирішувати складні завдання свого розвитку [12, 2002. – №100. – С. 5]. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетним складником процесу інтеграції України до Європейського Союзу, що, у свою чергу, є пріоритетним напрямком української зовнішньої політики. (Див.: Закон «Про концепцію загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [1; 2003. – №3. – С.12]).

Загальнополітичні передумови адаптації законодавства України до законодавства ЄС визначені Угодою про партнер-

ство і співробітництво між Україною та Європейськими співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р. У серпні 2000 р. було створено Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Державним органом, що відповідає за цей процес, є Державний департамент з питань адаптації законодавства Міністерства юстиції України. Його основні завдання: а) науково-експертне, аналітичне, інформаційне й методологічне забезпечення адаптації законодавства України до законодавства ЄС; б) координація співробітництва між Україною та ЄС у царині цього процесу й щодо адаптації юстиції і внутрішніх справ [5, с.39-49].

У даний час відповідна діяльність відбувається на засадах концепції Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, схваленої Верховною Радою України 21 жовтня 2002 р. За цією Концепцією адаптація в даній сфері становить собою поетапне прийняття і втілення нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням законодавства ЄС. Метою Загальнодержавної програми є створення законодавчого поля для входження України до ЄС [17, с. 35-40].

4. Обраний Україною стра-

тегічний напрямок інтеграції до ЄС, зміни форм і методів діяльності державної влади вимагають проведення політико-правових реформ. Для України є вельми корисним вивчення й урахування правового досвіду європейських правових систем, пов'язаного з утвердженням і реалізацією прав та свобод людини, формуванням громадянського суспільства й побудовою правової держави [15, с. 167 - 174]. Основне завдання європейської інтеграції України, її руху до Європи – повернення обличчям до людини, забезпечення її свободи в умовах державної організації, піднесення її гідності, економічного процвітання й соціальної захищеності, гарантій і захисту її фундаментальних прав та свобод. Україна повинна вжити відповідних заходів щодо забезпечення поступового приведення її законодавства у відповідність із законодавством Європейських співтовариств. Сприйняття європейського правового досвіду й виконання Україною зобов'язань стосовно адаптації вітчизняного законодавства потребують належного наукового забезпечення. Важливу роль у цьому, безсумнівно, відіграє порівняльне правознавство, його наукове й навчальне значення якого за сучасних умов суттєво зростає [2, с. 242, 243].

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

Список літератури: 1. Відомості Верховної Ради України. 2. Вісник Акад. прав. наук України. – №1 (40). – 2005. – С. 242, 243. 3. Вступ до теорії правових систем: Монографія / За ред. *Зайчука О.В., Оніщенко Н.М.* – К.: Юрид. думка, 2006. – 430 с. 4. *Давид Р., Жоффре-Спинози К.* Основные правовые системы современности. – М.: Междунар. отношения, 1999. – 399 с. 5. *Кресін О.В.* Проблема інституціоналізації порівняльно-правових досліджень у сучасній Україні // Порівняльне правознавство: сучасний стан та перспективи розвитку: Зб. наук. ст. / За ред. *Шемчушенка Ю.С., Кресіна О.В.* – К.: ІДП НАН України, 2006. – С. 39-49. 6. *Крупчан О.Д.* Проблеми взаємозв'язку приватного та публічного в цивільному праві України // Приватне право і підприємництво. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – №4. – С. 6-13. 7. *Марченко М.Н.* Сравнительное правоведение: Общ. ч.: Учебник для юрид.вузов. – М.: Зерцало, 2002. – 551 с. 8. *Нагребельний В.П.* Законодавча техніка та ефективність правотворення в Україні // Часопис Київ. ун-ту права. – 2003. – №3. – С. 5-11. 9. *Оборотюв Ю.Н.* Традиції і новачии в правовом розвитку. – Одесса: Юрид. лит., 2001. – 147 с. 10. *Скакун О.Ф.* Правова система України на правовій карті світу. (Доп. №1). – Х.: Еспада, 2004. – 95 с. 11. *Стретович В.* Правова система України: загальна характеристика сучасного етапу формування // Право України. – 1998. – №1. – С.3-9. 12. Урядовий кур'єр. – 2002. – №100. – 4 черв. 13. *Харитонов Є.О.* Українська традиція приватного права: між Сходом і Заходом // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2000. – №4. – С. 19-33. 14. Через тернии – к человеку // Голос Украины. – 2005. – №86 (3586). – 13 трав. 15. *Шевчук С.В.* Роль порівняльного права у процесі європейської інтеграції України // Порівняльне правознавство: сучасний стан та перспективи розвитку: Зб. наук. ст. / За ред. *Шемчушенка Ю.С., Кресіна О.В.* – К.: ІДП НАН України, 2006. – С.167-174. 16. *Шемчушенко Ю.С.* Корінь спільний – справедливість і право// Віче. – 1993. – №12. – С. 10-17. 17. *Шемчушенко Ю.С.* Теоретические проблемы гармонизации законодательства Украины с Европейским правом // Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / Под ред. *Кубко Е.Б., Цветкова В.В.* – Киев: Юринком Інтер, 2003. – С. 35-40.

Надійшла до редакції 30.09.2008 р.